

dir. Yazları sıcak, kışları soğuk bir çöl-yarı çöl ikliminin etkisi altındadır. Yıllık yağış tutarı, hemen tamamı kışa rastlamak üzere 100-200 milimetreyi geçmez. Bitki örtüsü, Umman denizine yönelen vadilerin tabanlarındaki bazı yerler dışında çok zayıftır ve seyrek bazı kserofitlerden oluşur. Bölgenin dağlık kesimi taşlık çöller halindedir; Cez Mürîyân çöküntüsünün büyük bir kısmı ise kumulu çöllerle kaplıdır.

Bölge idarî bakımdan Kirman'ın Ciruft (Sebzvârân) vilâyetine bağlı bir nahiyedir. Nüfusu azdır, muhtelif kaynaklara göre tamamının 7000-8000 olduğu tahmin edilmektedir. Mevcut yerleşim birimleri küçüktür ve sayıları 100 dolayındadır. Bunların en önemlisi, bölgenin güney-batı kesimindeki dağlık bir alanda, Umman denizine dökülen Cegîn ırmağının yukarı çıkışında yer alan, kamış ve saz-lardan yapılmış kulübelerden müteşekkil Angohran'dır. Beşâkird dağlarının kuzey eteklerindeki Remeşk ile güneyde dağlar arasındaki Gaz Mâhû, Mîr Kûh, Mîr Şâhdâd ve Yamâsûr diğer başlıca iskân merkezleridir. Tarım toprakları çok azdır. Yalnız su bulunan yerlerde başta hurma olmak üzere bazı ürünler yetiştirilir; başlıca gelir kaynağı hayvancılık ve hayvan ürünleridir. Merkezî hükûmetin denetiminden uzak, ulaşılması güç ve sapa bir bölgede yaşayan Beşâkirdliler'in yakın bir döneme kadar diğer bir gelir ve geçim kaynağı da eşkıyalık ve çapulculuk idi. Bölge halkı Şîî mezhebin-den İranlılar ile yakın geçmişe kadar köle statüsünde olan bazı İran kökenliler-den ve negroidlerden meydana gelir. Kaynakların çoğunda Beşâkirdliler'in, Belûciler'e bağlanan Kuflar'ın soyundan geldikleri kaydedilir. Bazı araştırmacılar

Beşâkird adının, Antikçağ'da Batlamyus tarafından İran'ın Carmania (Kirman) bölgesinde yaşadıkları zikredilen Pasargadae kabilesinin adının bozulmuş şekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Günümüz Farsça'sından çok farklı olan Beşâkird dili kuzey ve güney lehçesi olarak ikiye ayrılmakta ve hâlâ Antikçağ'da kullanılan Pers dilinden kalma bazı kelimeleri yaşatmaya devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

W. B. Fisher, *The Middle East*, London 1952, s. 260-261; "Başâgerd", *DMF*, s. 430; Dihhûdâ, *Luğatnâme*, VII, 91; C. E. Bosworth, "Başâkard", *El² Suppl.* (İng.), s. 129; B. Spoonner, "Başâkerd", *Elr.*, III, 841-843.

SİRRİ ERİNÇ

BEŞARE BEY MESCİDİ

Konya'da
XIII. yüzyılın başlarına ait
mescid.

Ferhuniye mahallesinde olup bu adla da anılmaktadır. Tek kubbeli, küçük, son cemaat yeri mahiyetinde hazırlık-giriş bölümüne sahip bir grup Konya Selçuklu mescidi arasında yer alır; erken tarihliilerdendir. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) devri Anadolu Selçuklu devlet adamlarından olan Emîrahur Zeyneddin Beşâre b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Kitâbesi dört satır halinde mermer kapı sövesinin üst kısmındadır. Kitâbedeki tarih 606, 613, 616 gibi farklı şekillerde okunmuştur; son kabul edilen şekil 613'tür (1216).

Bu gruba giren yapılar içinde, hazırlık-giriş mekânı kuzeyde ve gerçekten son cemaat yeri mahiyetinde olanlar ara-

sındadır. Kalan kemer izlerine göre bu kesimin üç bölümlü olması gerekir; ancak bunların tonoz veya kubbe durumları için kesin ipucu yoktur. Alt kısımlar sıvalı olduğundan yapı malzemesi hakkında fikir edinilememekle birlikte üst kısımların ve kubbenin diğerlerindeki gibi tuğladan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı 1958 yılında elden geçirilmiş olmakla birlikte nisbeten harap halde günümüze ulaşabilmiştir. Az sayıda izden anlaşıldığı kadarı ile zengin çini-mozaiik süslemeye sahip olmalıdır. Hatta II. Meşrutîyet yıllarında minare kaidesindeki çini-mozaiik bir panonun yabancılara satıldığına dair Konyalı'da bir not vardır (*Konya Tarihi*, s. 328). Kubbeye görülen tuğla dizileriyle kilit yerindeki çini-mozaiik kalıntıları, zengin ve hareketli süslemesinden bugüne kalabilen izlerdir. Tromplu geçişe sahip kubbeye mukarnaslı bir sistem kullanılmıştır. Son cemaat yeri niteliğindeki hazırlık-giriş bölümü sonradan tek meyilli bir çatı ile örtülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya 1962, s. 101; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 328-332; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s. 66; Murat Katoğlu, "13. Yüzyıl Konyasında Bir Cami Gurubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri", *TETD*, IX (1966), s. 86, 87; Sadi Dilâver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *STY*, IV (1971), s. 17, 19.

ARA ALTUN

BEŞARETNÂME

(bk. FETİHNÂME).

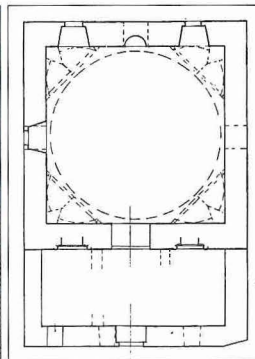
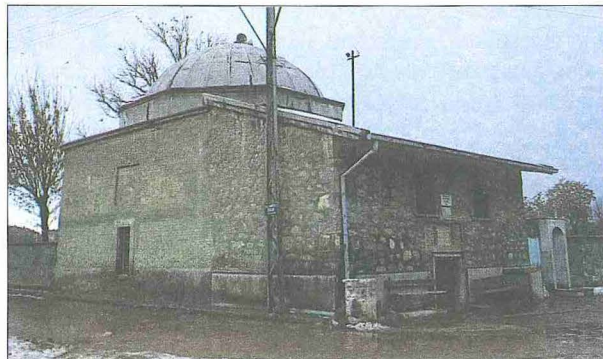
BEŞBALIK

Orta Asya'da
bugün harabe halinde bulunan
eski bir Türk şehri.

Adını Uygurca **balık** (şehir) kelimesinden alan Beşbalık, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur özerk bölgesinin sınırları içinde, Urumçi'nin (Tihua) yaklaşık 130 km. kuzey-kuzeydoğusunda, Jimsar şehrinin 8 km. kadar kuzeyinde yer alır.

Beşbalık, Turfan havzası ile Çungarya havzası arasında uzanan Tanrı dağlarının (Tien Şan) doğu kanadı Bogda dağlarının (5445 m.) kuzey eteklerinde, bu silsileden inen akarsuların yığıldığı bir piemont ovasında, buzullarla beslenen ırmakların suladığı vahalarda kurulmuş

Beşare Bey Mescidi ve planı - Konya

şehirlerden biri idi. Çevresinde eski sulama tesislerinin kalıntıları vardır. Şehrin hemen kuzeyinde, barkan tipi kumullar ve kumul sıraları ile kaplı Gurbantünggüt çölü başlar. Çöl ile dağların etekleri arasında, bir zamanlar canlı bir doğu-batı ticaretinin güzergâhı olan ve bugün de kullanılan önemli bir karayolu uzanır.

Beşbalık hakkında en eski bilgilere Çin kaynaklarında, Göktürk yazıtlarında ve bazı Uygur eserlerinde rastlanmaktadır. Çin kaynaklarına göre şehir milattan sonra II ve III. yüzyıllarda Kagan Stupa adı ile biliniyordu ve mahallî bir beyliğin merkezi idi; VI. yüzyıldan sonra da Budizm'in Orta Asya'daki en büyük merkezini oluşturdu. 658'den sonra Çinliler'in egemenliğine girerek geniş bir alanın merkezi oldu ve Pei-tieng adını aldı. 791 yılında Karluk Türkleri tarafından ele geçirildi. IX. yüzyılda Kırgızlar'ın baskısı ile Moğolistan'dan çıkan Uygurlar bu bölgeye yerleştiler. Uygur Hanlığı'nın başşehri olan Beşbalık bu dönemde parlak bir ticaret ve kültür merkezi haline geldi. Buda felsefesini açıklayan ve Buda'nın vaazlarını içeren *Altun Yauruk* (= Suvarnaprabhasa) adlı çok hacimli bir kitap ile diğer bazı eserler burada Budist Uygur bilginleri tarafından Uygurca'ya çevrildi. 982 yılında Uygur Hükümdarı Arslan Han'ı ziyaret eden Çin elçisi Van Yen Te yazdığı sefaretnâme-de şehrin zenginliğini, değerli madenlerden yapılan eşyaları ve gördüğü Buda tapınaklarını hayranlık ve övgü ile anlatır. Moğol istilâsı sırasında Uygur hanı, Cengiz'e savaştan baş eğdi; böylece Beşbalık ve bu bölgedeki diğer şehirler tahrip edilmekten kurtuldular. Bu dönemde Beşbalık İslâm âlemi ile sıkı ilişki içine ve İslâmiyet'in etkisi altına girdi. Fakat halkının büyük kısmı Budist olan şehir XI. yüzyılda, özellikle müslümanların Moğol İmparatorluğu'nda önemli görevlere getirilmeleri sebebiyle İslâm düşmanlığının âdeti merkezi haline geldi. Buna rağmen XIII. yüzyılda İslâmiyet bölgede giderek yayıldı ve kökleşti. Hatta 1253'te Beşbalık valisi ülkedeki müslümanların öldürülmesine dair bir emir vermekle suçlanarak mahkemeye çıkarıldı ve idam edildi. Şehir XIV. yüzyılda Çağatay Hanlığı'nın merkezi oldu; ancak Çağatay hâkimiyetinin sona ermesini takip eden dönemde önemini giderek kaybetti ve zamanla bir harabe haline geldi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ḥudūdül-ʿâlem (Minorsky), s. 269, 271-272; Haydar Mirza, *Târîh-i Reşîdî* (trc. E. D. Ross), Delhi 1986, s. 61-62, 93; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 116, 120, 424, 425; a.mlf., *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 3, 55, 99, 102; Saadet Çağatay, *İslâmiyetten Önce Türk Edebiyatı*, Ankara 1973, s. 390-404; W. Barthold, *Türkistân* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Küveyt 1401/1981, s. 670, 673, 680, 690; a.mlf., "Bişbalık", *İA*, II, 651-653; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 26, 27; TA, VI, 494; B. Spuler, "Bişbalık", *EI*² (İng.), I, 1240; a.mlf., "Bişbalık", *İDMİ*, IV, 546-548.

SIRRI ERİNÇ

BEŞİK TONUZ

(bk. TONUZ).

BEŞİKTAŞ

İstanbul'da

Boğaziçi'nin Avrupa kıyısında
Dolmabahçe ile Ortaköy arasında
bulunan ve günümüzde
ilçe merkezi olan semt
(bk. BOĞAZİÇİ; İSTANBUL).

BEŞİKTAŞ CEM'İYYET-i İLMİYYESİ

XIX. yüzyılın ilk yarısında
İstanbul'da daha çok fennî ve
edebî konularda faaliyet gösteren
ilmî bir topluluk.

Târîh-i Cevdet'te "Beşiktaş Cem'iyet-i İlmîyyesi", *Târîh-i Lutfî*'de "Cem'iyet-i İlmîyye" adlarıyla söz konusu edilen bu topluluk hakkında İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Beşiktaş veya Ortaköy İlmî Cemiyeti" adını kullanırken cemiyet üzerinde bir araştırması bulunan Ekmeleddin İhsanoğlu "Beşiktaş grubu" veya "Beşiktaş ulemâ grubu" isimlerini tercih etmektedir. Anlaşıldığına göre bu grubun adındaki "cemiyet" kelimesi günümüzde resmî bir topluluğu ifade ettiğinden grup hakkında yapılan değerlendirmelerde zaman zaman bazı hatalara düşülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese ve Enderun'un yanında cami dersleri, ayrıca padişah, vezir, bey, paşa saray ve konakları ile bazı hususi mahfillerde ilmî ve edebî toplantılar ve sohbetler yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu toplantıların II. Mahmud devrinde ve sonrasında

da teşkilâtli ve programlı bir şekle dönüştüğü ve bu alanda bazı cemiyetlerin kurulduğu yeni araştırmalarla tesbit edilmiştir. Beşiktaş Cem'iyet-i İlmîyyesi ise bunlardan biri olmadığı gibi aynı dönemde Batı'da görülen ilmî cemiyetlerin bir benzeri de değildir.

Batı dünyası XVIII. yüzyıldan itibaren teknik alanda olduğu gibi kültür alanında da Osmanlı devlet ve fikir adamları üzerinde belli ölçüde etkili olmuştur. Batılı fikirlerin iyice yaygınlaşmaya başladığı XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'da özellikle Beşiktaş ve Fatih gibi muhitlerde ilmî ve edebî mahiyette çeşitli toplantıların yapıldığı bilinmektedir. Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre Beşiktaş ile Ortaköy arasında yalıları bulunan, Londra'da büyükelçilik yapmış İsmail Ferruh Efendi (ö. 1840) ile vak'anüvis tabip Şânîzâde Atâullah Efendi (ö. 1826), Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve Kethüdâzâde Ârif Efendi (ö. 1849) genellikle kendi aralarında, zaman zaman da dışarıdan gelen bazı talebe ve dinleyicilerin katıldığı toplantılarda din, felsefe, tıp, fen ve edebiyat konularında ilmî konuşma ve tartışmalar yapmaktaydılar.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "cemiyet âzaları" olarak yukarıdaki şahıslarla birlikte Fehim Efendi, Başmusâhib Hâtif Efendi, Recâizâde Ahmed Cevdet Efendi ve kardeşi Mustafa Şâmil Efendi, Viyana elçiliğinde bulunmuş olan Âkif Bey ile Rumelihisarı'nda şehitlikteki Bektaşî şeyhi Mahmud Baba'nın isimlerini de sayar. Ekmeleddin İhsanoğlu ise sadece ilk dördünü topluluk üyesi olarak kabul eder. Kaynaklar bu kişilerin büyük bir ihtimalle 1815'ten sonraki bir tarihte bir araya gelmiş olabileceğini belirtirler. Bu konuda ilk bilgileri veren *Menâkıb-ı Kethüdâzâde*, *Târîh-i Cevdet* ve *Târîh-i Lutfî*, grubun toplantılarının İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında yapıldığında birleşmektedirler. Adları anılan bu şahısların, bilhassa esas nüveyi oluşturan İsmail Ferruh Efendi, Şânîzâde Atâullah Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ile Kethüdâzâde Ârif Efendi'nin yetiştirmeleri ve ilmî seviyeleri bakımından ortak özelliklere sahip bulundukları kaydedilmektedir. Bunlar İslâmî ilimlerle ilgilenmeleri yanında Batı kültürü ve Batılılar'la da temas halindeydiler. Felsefe ve matematik gibi ilimleri okuyan, İslâmî kültürü modern anlayışla bağdaştırmak gibi bir endişe de ta-